

# Sanat haltuun -opettajan opas

## 3 työpajamallia lukutaidon tueksi

### Sisällys

Johdanto

Sanat haltuun -lukutaitopajat äidinkielen opetuksen tueksi

Myyttipaja

Mun hoodit -paja

Mottopaja

Sanat haltuun -oppitunnit erityisen tuen ryhmille

### Johdanto

Rap-lyriikka on tämän hetken tärkeimpiä kirjallisuuden muotoja. Nuoret eivät lue, koska eivät löydä itseään kirjoista. Heitä kiinnostavat ja koskettavat tarinat löytyvät rap-lyriikasta.

Rap-musiikki on karkeasti määriteltynä tekstilähtöistä rytmikästä puhetta biitin päälle. Ajatuksenvirtaa, tarinankerrontaa, proosarunoa, elokuvakäsikirjoitusta, uutisraporttia ympäröivästä elämästä, päiväkirjamaista tunteiden sanoiksi pukemista tai vaikkapa ärhäkkää oman mielipiteen ilmaisua. Rap-lyriikan lähtökohtaisen tekstilähtöisyyden ja kiistämättömän suosion takia se on osoittautunut hedelmälliseksi Troijan hevoseksi kaventamaan yhä levenevää kuilua korvanappien ja kirjaston välillä.

Rap-musiikin kieli elää ja uudistuu puhekielen evoluution polttopisteessä, ”koulun tai ostarin nurkalla, pukukopissa ja verkossa”. Siellä missä uusi slangi ja hokemat syntyvät, ja imee sitä itseensä. Nuoret elävät jo ”kielessä” ja kuluttavat siihen perustuvaa taidemuotoa, kuuntelevat ja mielessään käyvät läpi ja pohtivat tarinoiden merkitystä, mutta eivät välttämättä osaa jäsentää kuulemaansa ja tiedosta toimintansa kielitietoisia ulottuvuuksia.

Rap-tekstien yhdessä analysointi, oppilaiden terävät havainnot ja osallistuminen johtaa usein oppilaiden ahaa-elämykseen ja alleviivaa ja korostaa jo osatun hiljaisen tiedon merkitystä – toisin sanoen herättää kielitietoisuuden, antaen varsinkin heikommille oppilaille tärkeän onnistumisen tunteen ja itsetunto-boostin.

### Testattuja ja toimivia opetusmetodeja

Sanat haltuun -työpajoja on järjestetty vuodesta 2016 lukemiseen kielteisesti suhtautuville nuorille. Pajoihin on osallistunut yli 7000 nuorta ympäri Suomea, ja olemme kehittäneet heidän avullaan työtämme jatkuvasti. Olemme erikoistuneet lukemiseen kielteisesti suhtautuviin nuoriin ja löytäneet tehokkaita tapoja saada heidät kiinnostumaan kaunokirjallisuudesta. Tässä julkaisussa esittelemme vuonna 2021–22 syntyneitä uusia opetusmalleja.

Pääajatuksena Sanat haltuun -pajoissa on äidinkielen opetuksen tukeminen. Sanat haltuun -pajojen myötä lukutaidon merkitystä konkretisoidaan nuoren maailman kokoiseksi ja siitä syntyväksi asiaksi. Lukutaitoa voi käyttää oman elämänsä ohjaamiseen ja itsensä ymmärrettäväksi tekemiseen. Se on sekä keino vastausten etsimiseen että nähdäksi tulemiseen. Jokaisella ihmisellä on siihen yhtä pitkä tai lyhyt matka.

Työpajoissamme korostuu nuorten näkökulma kirjalliseen kulttuuriin. Tekstitaitoja opetellaan siksi rap-lyriikan kautta. Rap toimii lähtökohtana, josta käsin voi tarkastella kirjallisuutta myös laajemmin, mutta useimmiten nuoret kiinnostuvat rap-musiikin kautta myös kirjallisesta itseilmaisuudesta ja haastamaan omia tekstitaitojaan.

Olemme suunnitelleet tämän kokonaisuuden moniammatillisena joukkona, jossa opetussisällöt ja kirjallinen kulttuuri ovat Aleksis Salusjärven käsialaa. Hän on toiminut kirjallisuuden ammattilaisena vuosien ajan. Rap-lyriikan analysoimisesta ja musiikillisesta sisällöstä vastaa muusikko Mikko Sarjanen (Atomirottia- ja Notkea Rotta -yhtyeet), jonka artistiura alkoi samaan aikaan, kun suomenkielinen rap-musiikki teki ensimmäisiä läpimurtoja valtakulttuuriin. Pedagogisesta sisällöstä ja työtapojemme toimivuudesta haastavissakin ympäristöissä vastaa Hanna Markkanen, joka on työskennellyt puheterapeuttina Helsingin alueen erityiskouluissa sekä useissa alueellisissa erityisluokissa pääkaupunkiseudulla.

## Sanat haltuun sopii monenlaiselle oppijalle

Tässä oppaassa esiteltäviä Sanat haltuun -pajoja on testattu onnistuneesti perusopetuksessa yläkouluikäisille, toisen asteen ammatillisissa opinnoissa sekä soveltaen myös päihdekuntoutujille ja rikostaustaisille nuorille.

Rap-lyriikan vahvuus kirjallisuuden ja lukutaidon opettamisessa on sen matala kynnyks. Se ei vaadi pänttäämistä, ja siksi se soveltuu erityisen hyvin lukemiseen kielteisesti suhtautuville oppilaille. Rap-lyriikoiden nostaminen kirjallisuuden keskeisimmäksi muodoksi avaa tekstitaitoihin uuden oven. Moni lukuaineissa heikosti pärjäävä oppilas omaa hyvät valmiudet tekstianalyysiin, kun tarkasteltavana on häntä luontaisesti kiinnostava teksti.

Oppimisvaikeudet on mahdollista ylittää vain poistamalla kynnykset ja varmistamalla, että opetus on esteetöntä ja kaikille saavutettavaa. Opetettava asia on tuotava niin lähelle oppilasta, että hänen ei tarvitse ponnistella kiinnostuakseen siitä.

*"Rap on vähän kuin äänikirjaa lukisi... tai niinku seurais Netflix-sarjaa kuunnelmana."*  
- Sanat haltuun -pajaan osallistunut nuori

## Syventävää tietoa opettajalle

*Vajaan 40 vuoden aikana rap on noussut marginaalista planeetan suosituimmaksi populaarimusiikin muodoksi. Suomessa suomenkielinen rap löi kunnolla läpi 2000-luvun alussa ja on vuosien myötä, maailmalla tapahtuvia virtauksia mukailien kehittynyt ja jakautunut moniin alagenreihin, omilla paikallismausteilla höystettynä. Kaikki vauvasta vaariin tietävät keitä ovat Cheek, Elastinen tai JVG, mutta vähänkin enemmän asialle omistautuneet tuntevat myös marginaalisemmat artistit, jotka voivat helposti kerätä miljoonia kuunteluja Spotifyssa ja YouTubessa, täysin ulkona niin sanotusta valtavirrasta. Tällaisten artistien löytämisessä oppilaista on usein suuri apu. Kenttä muuttuu jatkuvasti, mutta kartalla pysyminen on mahdollista ja usein parhaita asiantuntijoita ovat nuoret itse.*

# Sanat haltuun -lukutaitopajat äidinkielen opetuksen tueksi

Laatimamme lukutaitopajamallit on suunniteltu kahden oppitunnin mittaisiksi, helposti toteutettaviksi kokonaisuuksiksi. Kukin pajoista käsittelee lukutaitoa hieman eri kulmasta. Voit valita niistä ryhmälle sopivimman tai luoda laajemman kokonaisuuden yhdistämällä pajojen teemoja. Pajat sopivat sovellettuina myös erityisen tuen oppilaille. Erityisen tuen ryhmien ohjaamiseen on vinkkejä seuraavassa luvussa.

Tärkeintä työpajoissamme on vuorovaikutus oppilaiden kanssa. Siksi on keskeistä käydä tehtävien vastaukset yhdessä läpi luokan kanssa, voitte jakaantua myös pienryhmiin pohtimaan vastauksia. Parhaiten pajat toimivatkin silloin, kun opetusryhmä on riittävän pieni, jotta kaikilla on tilaa osallistua ja kertoa ajatuksensa.

Rap-lyriikan lukemisessa tekstin kuunteleminen on tärkeää. Se on hyvä työkalu oppimisvaikeuksien kanssa kamppailuun. Biisien valinnassa apuna kannattaa käyttää nuoria ja kysyä heiltä sopivia kappaleita. Musiikkilaji ei ole tärkeää, mikä hyvänsä kappale käy, kunhan se ei ole nuorille täysin vieras tai outo.

Rap-lyriikat ovat hyvä oven avaaja ja voivat johtaa mielenkiintoisiin yhteisiin keskusteluihin. Niiden kautta nousevat esiin nuorten sanallistetut mielentilat, jotka muuten jäisivät pimentoon.

## Myyttipaja

*Jokaisella ihmisellä on oma tarina.*

Maailmassa on 8 miljardia ihmistä, ja jokaisella heistä on oma tarinansa. Tarinoiden avulla voimme tehdä itsemme ymmärretyiksi toisille ihmisille. Kerromme joka päivä erilaisia tarinoita itsestämme, kun vastaamme kysymyksiin, kuten "mitä kuuluu" tai "mitä teit viikonloppuna".

Käytämme tarinaa itsestämme erityisesti silloin, kun tutustumme uusiin ihmisiin. Jotta he saisivat paremman käsityksen meistä ihmisinä, kerromme heille, mistä olemme kotoisin, minkälaisista asioista olemme kiinnostuneita ja mitä kohti olemme menossa. Näiden tarinoiden avulla synnyttämme mielikuvia itsestämme. Usein myös väritämme tarinaamme, jotta se ei olisi tylsä.

Rap-lyriikan (kuten kaiken kirjallisuuden) tärkeimpiä tehtäviä on ollut etenkin sellaisten ihmisten kokemusten ja tarinoiden kertominen, jotka ovat jääneet syrjään. Rapin suosio perustuu siihen, että näiden ihmisten kertomuksia ei juuri tule julkisuuteen muissa yhteyksissä. Tämä on etenkin nuorten ihmisten identifiointiselle keskeistä, koska he saavat kokemuksen nähdyksi tulemisesta ja äänensä esiin saamisesta.

### Tehtävä 1

Jokaisen ihmisen tarina sisältää vastauksen kolmeen ydinkysymykseen:

**Mistä tulet? Kuka olet? Minne olet menossa?**

Vastaa näihin kysymyksiin lyhyesti muutamalla sanalla. Voit myös keksiä vastauksen tai värittää totuutta.

Kun jokainen on vastannut kysymyksiin, käykää ne luokassa yhdessä läpi. Esittäkää toisillenne tarkentavia kysymyksiä, joiden avulla vastauksista muodostuu tarina-aihe. Tarinan aikajänne voi vaihdella yhdestä päivästä vuosikymmeneen. Tärkeää on, että jokainen pystyy kertomaan itsestään jotain tarinan avulla.

## Tehtävä 2

Kirjallisuus tekee sen ihmisryhmän näkyväksi, jonka tarinan se kertoo. Miettikää klassikkokirjallisuutta. Miten eri klassikot (esimerkiksi Tuntematon sotilas, Kalevala, Seitsemän veljestä) vastaavat näihin kysymyksiin?

**Mistä me tulemme? Keitä me olemme? Minne me olemme menossa?**

Miettikää myös erilaisia yhteisöjä, kuten harrastusseurat, suvut, perheet, koululuokat, työpaikat, uskontokunnat. Millaisia tarinoita niissä syntyy?

### *Syventävää tietoa opettajalle*

*Seitsemän veljestä. Ensimmäinen suomen kielellä kirjoitettu romaani vuodelta 1870. Pääosassa lukutaidottomat, oppimis- ja keskittymisvaikeuksista kärsivät Jukolan veljekset (bro!). Kirjan toisessa luvussa he kohtaavat Toukolan pojat, jotka esittävät pilkkalaulun (diss-track) Jukolan veljeksistä – Seitsemän miehen voima. Provosoitunut veljekset suuttuvat ja syntyy tappelu. Jengien ja veljesten keskinäinen nahistelu jatkuu läpi kirjan ja viinaakin juodaan. Kuulostaako tutulta?*

*"Kivi oli aikaansa edellä, kun hän kirjoitti Jukolan poikien suuhun sellaista kieltä kuin hän kuuli ihmisten Nurmijärvellä puhuvan. Kirosojakaan ei vältetty. Monen aikalaisen mielestä kieli oli aivan liian raakaa ainakaan kaunokirjallisuuteen. Kun Seitsemän veljeksen katkelmia julkaistiin 1900-luvulla äidinkielen oppikirjoissa, kieltä siistittiin ja moni hunsvotti ja perkele poistettiin, ettei nuoriso saisi huonoja malleja." (Lähde: SKS, 7veljesta.finlit.fi)*

*Toisin sanoen, jos Aleksis Kivi eläisi tänään, hän olisi todennäköisesti räppäri!*

## Tehtävä 3

Valitkaa kappale, jossa on yksi kertoja. Opettaja voi tulostaa oppilaille valitun kappaleen sanat. Kuunnellaan biisi ja tehdään tekstianalyysi.

### **Biisihdotuksia**

Gettomasa: Se ois ollu siin (Laatikkoon, puhekuplaan tms: Tässä loistava teksti vaikkapa novellianalyysiin!)

JVG: Ikuinen vappu

Hassan Maikal feat. Yeboyah: Aina ollu tääl

Gettomasa: Vastustamaton

Avain: Markus

Lyriikkaa on helpompi tulkita, kun sitä tarkastelee tarinankertomisen valossa. Kääntäkää alussa itsellenne esittämät kysymykset niin, että niihin voi löytää vastauksen kappaleen sanoista.

**Mistä tämä ihminen on kotoisin?**

**Minkälainen tämä ihminen on?**

**Mitä tämä ihminen haluaa?**

Kysymyksiä voi helpottaa apukysymyksillä, jotta tekstin sisältöön pääsisi helpommin käsiksi.

### 1) Mistä tämä ihminen on kotoisin?

Minkälainen elinympäristö tällä ihmisellä vaikuttaa olevan? Onko hän kaupungista vai maaseudulta? Onko hän rikkaasta vai köyhästä kodista? Minkälaisessa paikassa tämä ihminen asuu? Minkälaisessa paikassa hän on viettänyt lapsuutensa? Jos tämä ihminen asuisi jossain kotiseutunne lähistöllä, missä siellä hän asuisi? Voisiko hän olla kotiseudultanne?

### 2) Minkälainen tämä ihminen on?

Minkälaisia ongelmia tällä ihmisellä on? Miten tämä ihminen on pärjännyt elämässä? Onko hän ollut hyvä koulussa? Onko hänellä työpaikkaa? Onko hänellä kavereita? Minkälaisia vaatteita tämä ihminen todennäköisesti käyttää? Minkälaiset kengät hänellä on? Mistä tällaisen ihmisen todennäköisimmin voisi löytää omalta asuinpaikkakunnaltanne?

### 3) Mitä tämä ihminen haluaa?

Mitä tämä ihminen toivoo itselleen? Missä hän haluaa olla hyvä? Minkälaista muutosta hän haluaa? Toivooko hän jotain itselleen vai toisille ihmisille? Haluaako hän muuttaa yhteiskuntaa vai vain omaa tilannettaan?

Näiden kysymysten avulla voi tutkia mitä tahansa kaunokirjallista tekstiä. Rapissä tällainen analyysi on erityisen tärkeää, koska se paljastaa sen ihmisryhmän, jonka ääni ei muuten tulisi kuulluksi.

## ***Syventävää tietoa opettajalle***

*Jokainen lukija on aina itsekäs: luemme itsekkäistä syistä tekstejä, jotka täyttävät kulloisiakin tarpeitamme. Lukemiseen kielteisesti suhtautuvat ja siihen tottumattomat nuoret kokevat kirjallisuuden asiaksi, joka heidän on omaksuttava ulkopuolisen paineen takia. Se on heille työlästä ja ulkokohtaisen tuntuista, eikä heillä siksi ole omaehtoista suhdetta lukemiseen. Työpajoissa halusimme korostaa tätä asiaa, siksi lähdimme liikkeelle nuorten elämästä, kokemusmaailmasta ja omasta ympäristöstä.*

*Itsensä ulkopuolisiksi kokevat nuoret kuuntelevat aktiivisesti rap-lyriikkaa, koska se on ainoa kirjallisuuden muoto, joka kertoo heidän maailmastaan ja kuvaa niitä tunteita, joita ulkopuolisuus synnyttää. Rapin suosio todistaa kirjallisuuden perustavimmasta merkityksestä, "meidän tarinan" kertomisesta. Se on voittava keino tehdä henkilökohtaisesta yhteistä.*

# Mun hoodit -paja

## *Mistä tuut?*

Kaikilla ihmisyyhteisöillä on oma tarinansa. Suurin osa kaikesta kirjallisuudesta kertoo jonkun yhteisön tarinan. Kirjallisuuden merkitys on koota ihmisten tarinat yhteen ja luoda niistä kokonainen kertomus. Se on erityisen tärkeää kaikille vähemmistöille.

Sellainen ihmisjoukko, jonka tarinaa ei kukaan kerro, jää näkymättömäksi. Tarinoiden merkitys on perustava, sillä ihmisyyhteisöt toimivat niiden avulla. Kirjallisuuden suurin ongelma on kadonneet tarinat, siksi tarvitaan räppiä. Moni syrjään jäävä tarina tulee kuulluksi rap-musiikin ansiosta.

## Tehtävä 1

Valitkaa kappale, joka kuvaa jotakin asuinpaikkaa tai ympäristöä. Tulostakaa oppilaille kappaleen sanat.

### **Biisihdotuksia**

Gettomasa: Kotikulmilla

Likanen etelä: Onko Kirkkonummi hereillä

Kube & Julma Henri: Lähiö lähiö

Kuunnelkaa valitsemanne biisi ja pohtikaa:

**Minkälaisia kotikulmia biisissä kuvataan?**

**Minkälaista elämää kertoja elää?**

Tehkää yhteenveto siitä, miten kappaleessa käsitellään sen kuvaamaa seutua. Pohtikaa, miltä sama elinympäristö näyttää jonkun toisen ihmisen silmin. Miten kaupunginjohtaja tai kyläkaupan omistaja kuvaisi seutua? Miltä se näyttää pikkulasten silmin?

## Tehtävä 2

Luodaan yhteisen tarinan miljöö. Kirjoita lyhyet vastaukset alla oleviin kysymyksiin.

**Mitä tulee mieleen oman koulunne kaupunginosasta?**

**Minkälainen paikka on oman koulunne kaupunginosa?**

Kysymystä voi helpottaa miettimällä, miten omaa asuinpaikkaa kuvaisi jollekin ulkomailla asuvalle ihmiselle.

Toinen apukeino on miettiä, mitä näkee, kun sulkee silmänsä ja kuvittelee itsensä keskelle omaa asuinpaikkaansa. Vastaukseksi sopii jokin rakennus, kauppa, maisema tai vaikka tienpätkä. Kuvailkaa havaintoja niin, että niistä tulee eläviä, mutta kuitenkin niin, että ne pysyvät lyhyinä.

Kirjoittakaa havainnot yhteiseen tiedostoon kokonaisuudeksi niin, että jokaisen oppilaan havainnosta tulee yksi tai kaksi riviä tekstiä. Jokaisesta havainnosta tulee siten säe tai säepari.

Lukekaa kokoamanne teksti ääneen. Yhdessä tekemänne havainnot kertovat asuinseudustanne sen, miten te sen näette. Se on oma versionne ja omaa kirjallisuuttanne siitä, miltä maailma ympärillänne näyttää. Kukaan muu ei olisi voinut kirjoittaa tekstiä samalla tavalla.

Esimerkkejä Hakunilasta:

*Hyvä paikka, täällä ei ole niin paljon rikoksia kuin muualla.*

*Jos käy jotain, kaikki frendit tulee mukaan auttamaan. Jengi pitää toistensa puolia. Kerran meille tuli ongelmia leppävaaralaisten kanssa, niitä oli 20. Meitä oli 50.*

*Haksin ostarilla on kauppoja ja nuta, ja nistejä ja kännissä olevia juoppoja.*

*Kun täällä asuu, ajautuu helposti väärälle tielle. Haksi muuttaa ihmistä.*

*Hakunila on hyvä paikka, paras paikka täällä on koulu. Opettajat on parhaita.*

*Haksi on monipuolinen mesta, jossa asuu tosi paljon jengiä. Paljon mamuja, täällä näkee eri maalaisia ihmisiä, eri kulttuureja.*

*Haksi on kyllä kaunis paikka talvella, Sotungin pellot ja hevoset on tässä vieressä.*

*Jotkut nistit on nuoria, ne näyttää roadmanilta, housut polvissa, merkkivaatteet, ne kävelee bigboss-kävelyä.*

*Jengi kuvittelee että tää on paljon pahempi paikka kuin mitä tää oikeesti on. Muissa lähiöissä on rajumpaa.*

*Tää on rento paikka asua, täällä on paljon lapsia, kaupat lähellä ja koulu. Täällä on ihmisiä.*

### Tehtävä 3

Jos haluatte jatkaa tekstin kirjoittamista, jokainen voi kirjoittaa yksikön ensimmäisessä oman tarinan, joka sijoittuu omille hoodeille. Omaan tekstiin voi poimia osuvimpia kohtia tehtävässä 2 kirjoitetusta yhteisestä tekstistä. Tämä on keino liittää jokaisen oma tarina osaksi yhteistä kertomusta. Juuri tästä näkökulmasta suurin osa kaikesta rap-lyriikasta kirjoitetaan.

### *Syventävää tietoa opettajalle*

*Rap-estetiikkaan on alusta alkaen liittynyt ylpeys kotiseudusta ja artistit profiloituvat usein alueen edustajina ja äänitorvina. Rap-kappaleesta, joka kertoo vaikkapa tietyn Los Angelesin kaupunginosan muutaman korttelin alueella tapahtuvista tapahtumista, alueen omalla slangilla, voi tulla maailmanlaajuinen hitti ja ilmiö. Compton-lippalakkia kantava kaveri on tuttu niin Pihtiputaalla kuin Ulan Batorissa.*

*Suomenkin kaupungeissa ja kaupunginosissa on usein omat skenensä, tekijänsä ja slanginsa, joista oppilaat voivat olla hyvinkin kartalla. Nämä oman elinpiirin lähelle sijoittuvat, tutulla kielellä kerrotut ja paikallisilla sanonnoilla höystetyt tarinat ovat yksi selkeä tekijä, joka saa nuoret samaistumaan teksteihin tai kiinnostumaan niistä.*

*Esimerkiksi Gettomasa, yksi Suomen tämän hetken kuunnelluimmista artisteista, on alusta asti tuonut voimakkaasti itseään esiin nimenomaan jyväsyläläisenä, Kortepohjan kaupunginosasta ponnistavana räppärinä, joka on ylpeä juuristaan ja murteestaan. "Lössi. Höllii."*

## Mottopaja

*Jokaisella ihmisellä täytyy olla kyky kertoa oma tarinansa.*

Kyky kertoa oma tarina on edellytys sille, että voi tulla muiden ymmärtämäksi. Kun kerromme itsestämme jotakin muille, tarvitsemme jonkinlaisen roolin. Jokainen ihminen puhuu eri tavalla esimerkiksi omille vanhemmilleen kuin kavereilleen. Se, kenelle suuntaamme sanamme, vaikuttaa siihen, mitä itsestämme kerromme.

Rap-lyriikassa kertoja on lähes aina alleviivaten MINÄ, joka tulee jostain ja on menossa jonnekin. Toki usein ollaan niin sanotun MC/Artisti-pseudonyymien takana, joka mahdollistaa fiktiivisen aineksen tuomista mukaan tekstiin. Monilla artisteilla on useita eri artistinimiä, joiden avulla he synnyttävät erilaisia mielikuvia kertomistaan asioista. Jokainen ihminen luo mielikuvia kertoessaan omaa tarinaansa. Mielikuvat muuttuvat sen mukaan, kenelle hän suuntaa sanansa.

Rap-lyriikka on egon puhetta. Liioittelu ja itsensä ylistäminen on siinä keskeistä. Omakehumisen ei tarvitse olla totta, paljon tärkeämpää on liioitella mehevästi.

### Lämmittelytehtävä

Luo itsellesi rooli. Vastaa kysymykseen:

#### **Mikä eläin olisit?**

Käykää vastaukset läpi ja esittäkää tarkentavia kysymyksiä. Jos olisit kotka, minkälainen kotka olisit? Miksi valitsit juuri tämän eläimen?

Yksinkertainen eläimen rooli kertoo jokaisesta ihmisestä jotain. Se voi itsessään toimia roolina ja myös artistinimenä (kuten vaikka Snoop Dogg). Eläimen näkökulma toimii myös hyvänä lähtökohdana lyriikan kirjoittamiseen, sillä se luo mielikuvia.

### Tehtävä 1

Valitkaa jokin rap-kappale, joka kerrotaan yksikön ensimmäisessä. Tulostakaa kappaleen sanat.

#### **Biisihdotuksia**

JVG: Voitolla yöhön

MKDMSK (Maski): Edelleen edellä

IBE: iClout

Kuunnelkaa biisi ja pohtikaa:

#### **Minkälaisen kuvan tämä ihminen haluaa itsestään antaa?**

Käykää vastaukset läpi luokassa, voitte jakaantua myös pienryhmiin pohtimaan vastauksia.

Kannattaa esittää apukysymyksiä monipuolistamaan vastauksia, esimerkiksi: Minkälaiselta ihmiseltä biisin kertoja vaikuttaa, onko hän rikas vai köyhä, onko hän vihainen vai tyytyväinen, mitä hän itsessään korostaa? Onko hänellä ollut hankaluuksia aiemmassa elämässään? Onko hän voittanut kaikki hankaluudet? Haluaako hän antaa itsestään menestyjän vaikutelman? Mitä asioita hän liioittelee? Miten todellisuus eroaa niistä mielikuvista, joita biisi synnyttää puhujasta. Minkälainen rooli puhujalla on?



Kun olette saaneet analyysin valmiiksi, käykää se pääkohdittain läpi luokassa. Pohtikaa sen jälkeen puhujan uskottavuutta:

**Tietääkö puhuja, mistä hän puhuu?**

Apukysymyksiä:

Ovatko hänen sanavalintansa sellaisia, jotka osoittavat hänellä olevan oikeita kokemuksia biisin aiheesta?

Miten biisin kertoja onnistuu vakuuttamaan yleisönsä?

Mitä sellaista erikoislaatuista ja uniikkia hän kertoo, mikä erottaa hänet muista tai yleisistä ennakkoluuloista?

Jos kappale on kuuluisa ja menestynyt, se on uskottavuuden todiste. Miettikää, mihin kappaleen suosio perustuu.

## Tehtävä 2

Vastaa alla olevaan kysymykseen, mutta tee se mahdollisimman mehevästi. Voit aivan hyvin myös keksiä jonkin asian, jossa olet tulevaisuudessa maailman eliittiä.

**Missä sä oot hyvä?**

Itseään voi ylistää myös käänteisesti, vaikka liioittelemalla omaa köyhyyttä tai muita vaikeuksia. Tärkeintä on, että sen tekee sellaisesta roolista, joka on samaistuttava ja elävä. Jotta voit lisätä omakehusi uskottavuutta, kerro:

**Minkä vastoinkäymisen olet voittanut?**

Kun kehuu itsestään kertomalla jostakin heikkoudesta tai vastoinkäymisestä, kehu muuttuu paljon uskottavammaksi. Esimerkiksi: "Tein ottelussa kaksi maalia, vaikka varpaani oli murtunut" tai "Sain kokeesta kympin, koko luokan parhaan numeron, vaikka olin valvonut koko edellisyön, kun surin sairasta kissaani".

Liitä voittamasi vastoinkäyminen mehevään omakehuusi, niin että siitä tulee kokonainen. Lisää kehuun yksityiskohtia, jotta siitä tulisi mahdollisimman uskottava.

Käykää jokainen oppilas läpi ja kuunnelkaa vuoron perään jokaisen omakehu.

*Esimerkkejä:*

*Mä oon Vuosaaren paras pakki. Mun valmentaja oli huono, se ei tajunnut mun taitoja. Se ei osannut tehdä treenejä. Faija sanoi: vaihda jengiä. Mä menin try outiin ja nousin kaksi sarjatasoa ylemmäs.*

*Olen hyvä valehtelemaan. Muhun luotetaan. Jäin valheesta kiinni (en edes muista mikä valhe se oli). Tuli luottamuspula. Puhuin ja pyörilin ne ympäri: luottamus palautui. Nyt voin taas valehdella siekailematta.*

### Tehtävä 3

Luokaa omakehuista tarinoita.

Tekstistä syntyy luontevasti possebiisi, jossa jokaisella oppilaalla on oma säkeistö. Sen ei tarvitse olla pitkä. Lopputuloksen ei kuitenkaan tarvitse olla yhteinen teksti. Lähtökohdasta voi syntyä myös spoken word -runo, novelli, proosaruno tai oppilaan oma biisi.

### Jatkotehtävä

Tehkää Mun hoodit -paja ja ottakaa yhdessä luotu miljöö pohjatekstiksi. Jokainen oppilas kirjoittaa sen pohjalta oman version yksikön ensimmäisessä.

Hän voi valita tekstistä itselleen sopivan kohdan ja jättää loput pois. Tärkeää on, että hän kirjoittaa valitsemansa kohdan yksikön ensimmäiseen ja tekee havaintoja omakehunsä kautta. Hän siis sijoittaa itsensä miljööseen ja tekee havaintoja roolistaan käsin.

# Sanat haltuun -oppitunnit erityisen tuen ryhmille

Sanat haltuun -oppitunnit soveltuvat pidettäväksi myös erityisen tuen oppilaille. Oppitunteja on pidetty yläasteikäisille alueellisilla erityisluokilla, sairaalakoulussa, erityiskoulussa sekä JOPO-luokilla. Näiden ryhmien oppilaille on tyypillisesti oppimisen, kielen ja kommunikaation tai keskittymisen ja tarkkaavaisuuden ylläpitämisen ongelmia ja koulunkäynti on voinut tuntua hankalalta.

Oppitunteja voi muokata kunkin ryhmän oppilaille sopiviksi ja tunneilla voi käyttää samoja keinoja oppimisen tukemiseen kuin muillakin oppitunneilla. Pienemmät ryhmät, rauhallinen oppimisympäristö, kuvat ja viittomat ja muut apuvälineet auttavat pajan onnistumisessa.

## Osallisuuden varmistaminen

Sanat haltuun -oppitunneilla kaikki osaavat ja voivat osallistua. Osallisuuden varmistamiseksi on hyvä huolehtia, että fyysinen oppimisympäristö, ryhmäkoko sekä kysymykset ja tehtävänannot ovat kullekin ryhmälle sopivia.

## Fyysinen oppimisympäristö ja ryhmäkoko

Sanat haltuun -oppitunneilla kuullaan oppilaiden omia havaintoja, sen vuoksi on tärkeää, että oppimisympäristö ja vuorovaikutustilanne tukevat oppilaiden osallistumista (Ahonen & al 2019).

Omien havaintojen ja ajatusten sanominen ääneen voi olla oppilaille vaikeaa. Pienluokkien tai erityiskoulujen erityisopettajat ovat ilahtuneita siitä, että kaikki luokan oppilaat osallistuvat Sanat haltuun -oppitunneilla. Näissä luokissa on usein oppilaita, jotka eivät juurikaan osallistu opetukseen. Olemmekin panostaneet siihen, että kaikkien on turvallista osallistua. Erityisopetuksen pajoissa on kolme vetäjää, mikä mahdollistaa sen, että jokainen oppilas tulee kohdatuksi. Pajojen vetäjät havainnoivat opetustilannetta tarkasti ja tarvittaessa käyvät jokaisen oppilaan luona kysymässä hänen havaintojaan, kirjaavat ne ylös ja sanovat ääneen, jos oppilas niin toivoo. Näin ollen kenenkään ei tarvitse sanoa luokassa ääneen omia havaintojaan ja ajatuksiaan, jos se tuntuu vaikealta.

Luokassa tilanne on usein kuitenkin se, että aikuisia on yksi tai kaksi eikä jokaisen luona ole mahdollista käydä henkilökohtaisesti. Luokan voikin jakaa pienryhmiin, joissa aikuinen voi olla kirjurina tai auttamassa keskustelua alkuun. Pienryhmät olisi hyvä jakaa siten, että jokaisella oppilaalla on sellainen ryhmä, jossa hän uskaltaa sanoa ajatuksensa ääneen. Ryhmien vastaukset käydään yhdessä läpi. Oppilaat huomaavat, miten erilaisia vastauksia tulee samoihiin kysymyksiin, eikä ole oikeita tai vääriä vastauksia. Jokaisen ajatus on yhtä oikea.

## Tehtävien muokkaaminen ryhmälle sopiviksi

Pajojen tehtäviä voi muokata ryhmän opiskelutaitojen mukaan. Pajojen tehtävät voi esimerkiksi jakaa useammalle tunnille tai vaikeammin ymmärrettävissä olevat, liian abstraktilta tuntuvat tehtävät voi jättää tekemättä.

Esimerkki: Myyttipajaan kuuluu kolme tehtävää (ks. Myyttipajan ohjeet opettajalle), joissa jokaisessa on eri subjekti "minä itse", "me yhteisönä" ja "hän, biisin kertoja". Eri subjektien ja kysymysten ymmärtäminen voi olla hankalaa. Jonkun tehtävän voi jättää tekemättä, esimerkiksi tehtävän kaksi, jolloin tehtävät ovat vain yksikössä.

Tehtävä 1: oppilas vastaa kysymyksiin Kuka olet? Mistä tulet? Minne olet menossa?

Tehtävä 2: Oppilaat pohtivat jonkin ihmisryhmän (esim. yhteisö, harrastusryhmä) kautta kysymyksiä Mistä me tulemme? Keitä me olemme? Minne me olemme menossa?

Tehtävä 3: Kuunnellaan biisi ja tehdään tekstianalyysi kappaleen sanoista. Pohditaan oppilaiden kanssa samoja kysymyksiä kuin tehtävässä yksi, mutta biisin puhujasta. Kuka biisin kertoja on? Mistä hän tulee? Minne hän on menossa?

Samalla tavalla voi muokata myös muiden pajojen tehtäviä.

## Apukysymykset

Sananlöytäminen on tyypillisesti vaikeaa oppilaille, joilla on kielellisiä ongelmia. Sananlöytämisen pulma ilmenee muun muassa siten, että oppilaan on hankala vastata avoimiin kysymyksiin, esimerkiksi Mottopajan tehtävä 1: Minkälaisen kuvan tämä ihminen haluaa itsestään antaa? Nuori vastaa usein "en mä tiedä", koska ei välttämättä ymmärrä kysymystä tai kysymys on liian laaja eikä hän on löytänyt oikeita sanoja mielessään olevasta sanavarastosta (mental lexicon; Pekkala, S.).

Sanahaun apuna voidaan tarvita apukysymyksiä (scaffolding). Ne madaltavat kynnystä vastata ja varmistavat, että jokainen oppilas osaa vastata. Osallistuminen ja onnistuminen vahvistavat oppilaan minäpystyvyyttä.

**Esimerkkejä apukysymyksistä Myyttipajan tehtävään 3:**

### 1) Mistä tämä ihminen on kotoisin?

Minkälainen elinympäristö tällä ihmisellä vaikuttaa olevan? Onko hän kaupungista vai maaseudulta? Onko hän rikkaasta vai köyhästä kodista? Minkälaisessa paikassa tämä ihminen asuu? Minkälaisessa paikassa hän on viettänyt lapsuutensa? Jos tämä ihminen asuisi jossain kotiseutunne lähistöllä, missä siellä hän asuisi? Voisiko hän olla kotiseudultanne?

### 2) Minkälainen tämä ihminen on?

Minkälaisia ongelmia tällä ihmisellä on? Miten tämä ihminen on pärjännyt elämässä? Onko hän ollut hyvä koulussa? Onko hänellä työpaikkaa? Onko hänellä kavereita? Minkälaisia vaatteita tämä ihminen todennäköisesti käyttää? Minkälaiset kengät hänellä on? Mistä tällaisen ihmisen todennäköisimmin voisi löytää omalta asuinpaikkakunnaltanne?

### 3) Mitä tämä ihminen haluaa?

Mitä tämä ihminen toivoo itselleen? Missä hän haluaa olla hyvä? Minkälaista muutosta hän haluaa? Toivooko hän jotain itselleen vai toisille ihmisille? Haluaako hän muuttaa yhteiskuntaa vai vain omaa tilannettaan?

**Esimerkkejä apukysymyksistä Mottopajan tehtävään 1:**

### Tietääkö puhuja, mistä hän puhuu?

Apukysymyksiä: Ovatko hänen sanavalintansa sellaisia, jotka osoittavat hänellä olevan oikeita kokemuksia biisin aiheesta?

Miten biisin kertoja onnistuu vakuuttamaan yleisönsä? Mitä sellaista erikoislaatuista ja uniikkia hän kertoo, mikä erottaa hänet muista tai yleisistä ennakkoluuloista?

Jos kappale on kuuluisa ja menestynyt, se on uskottavuuden todiste. Miettikää, mihin kappaleen suosio perustuu.

## Aikuinen kirjuri

Lukeminen ja kirjoittaminen ovat usein vaikeita erityisen tuen oppilaille. Oppilaat saattavat sanoa, että he eivät jaksakaan tai halua kirjoittaa eivätkä sen vuoksi voi osallistua. Sanat haltuun - tunneilla kirjureina toimivatkin luokan aikuiset, nuori voi keskittyä ainoastaan havaintojensa sanoittamiseen. Tämä mahdollistaa onnistumisen kokemuksen oppilaille, kun ei tarvitse jännittää kirjoittamista tai lukemista. Aikuinen kirjuri nuorten havainnot ylös ja varmistaa

oppilaalta, että on kirjannut ja ymmärtänyt oikein: kirjoitin näin, tarkoittko tätä, ymmärsinkö oikein, haluatko lisätä jotakin, poistaa jotakin.

**Esimerkki, jossa aikuinen on kirjannut nuoren kertomaa omista hoodeista:**

*“Villi ja värikäs*

*Tääl on paljon tappeluita ja riitoja, random tyypit tappelee*

*Paras paikka on Nuta siel saa olla rauhas”*

Oppilaille voi antaa myöhemmin tehtäväksi tarkistaa omien tekstiensä oikeinkirjoitus tai laajentaa pajatuntien tuotoksia esimerkiksi äidinkielen aineeksi. Oppilaat käyttävät puhuessaan usein slangia, jatkotehtävänä voi olla myös esimerkiksi oppilaan tekstin muuttaminen yleiskieliseksi tai yleiskielisten synonyymien etsiminen.

## **Havainnot ja käsiteltävät teemat näkyviin**

Rap-biiseissä on paljon sanoja ja kielellistä informaatiota. Oppitunnille voi valita oppilaiden itse valitseman biisin, jolloin teksti ja sanat ovat tuttuja ja niistä on helpompi tehdä havainnoja. Yhdessä kuunneltavan ja analysoitavan kappaleen sanat tulostetaan jokaiselle. Nuori voi seurata tekstiä samalla kun hän kuuntelee biisiä, tekstin ymmärtäminen on helpompaa kahta aistikanavaa käyttämällä.

Kuulonvarainen informaatio katoaa nopeasti eikä nuori ehdi hakemaan sanoja ja niiden merkityksiä etenkin, jos hänellä on kehityksellinen kielihäiriö, oppimisvaikeuksia tai hänen suomen kielen taitonsa on heikko. Kirjoitettu teksti on pysyvää, siihen voi aina palata ja se tukee kuulohavaintoa. Nuorten tekemät havainnot ja vastaukset on hyvä kirjoittaa näkyviin esimerkiksi taululle. Tällöin havainnot ovat pysyviä, niihin voi palata ja teksti auttaa nuoria muistamaan mistä on puhuttu. Nuorten havaintojen ja ajatusten kirjaaminen tekee myös näkyväksi kaiken sen, mitä nuoret osaavat. Biisejä on mahdollista myös hidastaa (esim. Youtube-videot: asetukset → toistonopeus), jos biisi etenee liian nopeasti ja tekstistä on vaikea saada selvää. Biisejä voi kuunnella aina myös uudestaan. Oppimisvaikeuksiin liittyy usein myös työmuistin kapeus. Toistot ja asioiden tekeminen näkyväksi (kuvat, kirjoittaminen) vähentävät työmuistin kuormittumista ja auttavat hahmottamaan tehtävän etenemistä.

## **AAC -keinot puheen ymmärtämisen ja tuoton tukena**

Sanat haltuun -oppitunneilla voi käyttää myös kuvia kielellisen tuoton ja ymmärtämisen tukena, varsinkin jos oppilaat ovat jo ennestään tottuneita kuvien käyttäjiä. Kuvat voivat auttaa tehtäväkysymysten ymmärtämisessä, sanahaussa ja kerronnassa. Kuvat toimivat muistin tukena, mikä on tärkeää, koska työmuistin kapasiteetti on oppimisvaikeuksissa usein kaventunut. Kuvat ovat pysyviä, ja niihin voi aina palata.

Tukiviittomat ovat myös toimiva apukeino kerronnan ja muistin tueksi. Viittomat voi aina toistaa ja ne toimivat usein hyvänä vihjeenä sanahaulle.

Tunneilla voi myös käyttää oppimisen apuvälineitä oppilaiden havaintojen sanoittamisen tukena. Tabletilta tai kännykältä voi etsiä esimerkiksi synonyymisanakirjan – sanahaun, nimeämisen ja riittelyn avuksi. Etenkin S2-oppilaat voivat hyötyä urbaanisanakirjasta. Pikapiirtämällä esimerkiksi mind map käsiteltävistä asioista tai hahmo biisin puhujasta voi auttaa oppilaita tekemään havainnoja ja kertomaan niistä täsmällisesti.

# Nuorisotyö ja vankilat

Sanat haltuun -työpajojen menetelmät sopivat loistavasti päihde- ja rikostaustaisten nuorten parissa työskentelyyn laitospolkuolosuhteissa. Työtapojen soveltamisessa erityistä huomiota kannattaa kiinnittää nuorten itseilmaisun tarpeeseen. Yhteiskunnan laitojen hämärässä elävien nuorten ulkopuolisuuden tunne syntyy työpajojen lähtökohdasta: hankaluudesta tehdä itseään ymmärretyksi. Laitosnuorille tämä on usein lähtökohta. Se kannattaa ottaa myös työpajoissa etualalle ja kääntää tekstianalyysin sijaan tekstin tuottaminen lähtökohdaksi.

Samat peruskysymykset kotiseudusta tai omasta tarinasta toimivat hyvinä lähtökohtina kaunokirjallisen tekstin kirjoittamiseen. Sen ensimmäinen versio kannattaa synnyttää samalla tavalla kuin muiden erityisen tuen piirissä olevien nuorten kanssa: työpajan vetäjä keskittyy vuorovaikutukseen osallistujan kanssa ja toimii samalla kirjurina. Ensimmäisten pajojen aikana synnytetään siten yhdessä sekä aihe että tekstin ensimmäinen versio. Työpajan osallistuja jatkaa itsenäisesti tekstin työstämistä tapaamisten välillä.

Ideana on siis synnyttää itse se materiaali, josta tekstin merkityksiä tarkastellaan. Se on erityisen motivoivaa itsensä ulkopuoliseksi tuntevien nuorten parissa, koska Sanat haltuun -työpajojen persuajatuksena on kunkin tarkastellun tekstin koheesio. Kun aihe on täsmällinen ja hyvin rajattu, tekstin sisältö pysyy tarkkana ja ilmaisuvoimaisena.

## Työpajan käynnistäminen

Työskentelyn alussa rakennetaan luottamus ohjaajien ja osallistujien välille sekä osallistujien kesken. Paja aloitetaan ohjaajien ja osallistujien esittäytymisellä. Ohjaajat kertovat sanataidepajan tavoitteet ja toimintatavat.

Sanat haltuun -työpajoja ovat vankiloissa tehneet Aleksis Salusjärvi ja Kimmo Gustafsson, jolla on pitkä kokemus rikostaustaisten nuorten kanssa työskentelystä. Erityisryhmien kanssa työskentelyssä korostuu asiantuntemus, jotta tekstintaitojen työstämisessä saadaan syntymään vertaisuuden kokemus.

Työpajan alussa tähdennetään sitä, että tavoite on saada jokaiselle osallistujalle oma valmis teksti. Tekstilaji on vapaa, mutta rap-lyriikka toimii hyvänä lähtökohtana, koska jo muutamalla säkeellä pääsee vauhtiin.

Työskentely kannattaa aloittaa keskustellen ja tekstien työstäminen kokemuslähtöisesti. Esimerkiksi ”kerro mistä olet kotoisin, ja minne olet menossa.”

## Työpajojen toimintaidea

Sanat haltuun -pajojen vetäjien ei tarvitse olla kirjoittamisen ammattilaisia, mutta kiinnostus kirjoittamiseen ja tekstin työstämiseen on ensiarvoisen tärkeää. Tätäkin tärkeämpää on kuitenkin kiinnostus ihmisiä ja heidän tarinoitaan kohtaan. Ensimmäisen tapaamisen tärkein tavoite on saada osallistujille onnistumisen kokemus.

Erityisryhmien kanssa työskentelyssä avainasemassa on luottamuksen synnyttäminen, osallistujien tukeminen ja toiminnan ylläpitäminen kaikkien osallistujien kesken. Olennaisin tavoite on kannustaa tasapuolisesti kaikkia osallistujia lähtötasosta ja oppimiskyvystä riippumatta.

Tärkeää on, että jokaisella osallistujalla on oman tarinan kehikko, jota yhdessä kehitetään ja jota myös muut osallistujat saavat kommentoida.

## Prosessiin sitoutuminen ja sitouttaminen

Tekstipajojen tarkoitus on purkaa osallistujien kokemuksia kirjoitettuun muotoon. Toimintatavat eri osallistujien kanssa vaihtelevat tapauskohtaisesti. Osa haluaa työstää tekstin ilmaisullista puolta, etenkin jos tehdään rap-lyriikkaa. Toiset taas ovat kiinnostuneempia tekstin ilmaisvoimaan ja tekstin kirjoittamiseen.

Työpajoissa on siksi tärkeää nähdä useita mahdollisia lopputuloksia osallistujien teksteille sekä sovittaa erityisopetuksen ajatusta oppijälähtöisyydestä. Sanat haltuun -pajoissa työtä on jaettu niin, että Salusjärvi on ohjannut kirjoittamista Gustafssonin toimiessa tekstin ilmaisun opettajana. Se on ollut myös luonteva tapa jakaa osallistujia pienryhmiin, joissa työskentely on tehokkaampaa kuin yhteisopetus.

Hyvä keino tekstin ilmaisuvoiman parantamiseen on lisäkysymysten tekeminen, aivan samoin kuin tekstianalyysiä opetettaessa. Usein osallistujat saavat kirjoitettua kokemuksestaan vain osan paperille. Tarkentavien kysymysten avulla tekstin havainnot tarkentuvat ja sen ilmaisuvoima paranee.

Pajatoiminnan toistuvuus ja selkeä säännöllisyys on erittäin tärkeää. Säännölliset tapaamiset synnyttävät rytmin omaehtoiseen tekstin tuottamiseen, mikä on keskeistä työpajan onnistumisen kannalta. Minimimäärä kokonaisen tekstin työstämiseen on neljä tapaamiskertaa.



**Sanat haltuun** on Lukukeskuksen käynnistämä nuorten lukutaitoa vahvistava toimintamalli, jota on kehitetty pitkäjänteisesti vuodesta 2016. Hankkeen asiantuntijoina toimivat kirjallisuuden ammattilainen ja oppikirjailija Aleksis Salusjärvi, muusikko Mikko Sarjanen (Atomirotta- ja Notkea Rotta -yhtyeet), sekä puheterapeutti Hanna Markkanen. Opettajan opas on tuotettu Opetushallituksen tuella, ja on vapaasti kenen tahansa aiheesta kiinnostuneen käytettävissä.

Opettajan opas sähköisenä ja lisää tietoa toiminnasta: [sanathaltuun.fi](http://sanathaltuun.fi)